

Devlet-i 'Aliyye - Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar , III. cild, Köprülüler Devri

Halil İncalcık

İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, 466 sayfa, ISBN: 978-605-332-611-3

Ferhunde Çiğdem AYDOĞDU*

Halil İncalcık, kurucularının “Devlet-i 'Aliyye-i Osmâniyye” dedikleri devletin adından ilham ile “Devlet-i 'Aliyye” adını verdiği üç ciltlik eserinin III. cildinde “Köprülüler Dönemi”ni kaleme almıştır.

Bu cilt Mâliye (s. 5-24), Köprülüler (s. 27-116), İslahat Lâyhaları (s. 117-177), Orta Avrupa Sorunu (s. 181-289), Kaynaklar (s. 313-357), Notlar, tarihî resimlerin yer aldığı Albüm ve Haritalar (s. 192-310) bölümlerini içermektedir.

Halil İncalcık, eserin yazılma sebebini “*Osmanlı Devleti'nin bir beylikten Ortadoğu ve Balkanlar'ı hükmi altına alan güçlü ve köklü bir imparatorluk hâline gelişi ve altı yüzyıl dayanışı sürecini*

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, feciay@gmail.com

*açıklamak*¹ olarak beyan etmektedir. Kaynaklara dayalı tarihçiliği ile bilinen Halil İnalçık'ın üçüncü ciltte Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinâmesi, Mühürdâr Hasan Ağa'nın Cevârihü't-Tevarih adlı kaynakları esas olarak aldığını görüyoruz.

Eserin ilk bölümü 14-17. yy. dönemleri Osmanlı maliyesi hakkında geniş bilgiler verilmesiyle başlıyor. Osmanlı'da enflasyon hakkında ilgi çekici bilgileri burada okuyoruz. Osmanlı'da para basımı için kullanılan gümüş Avrupa'dan ithal edilmektedir. Gümüş ithalinde sıkıntılar yaşandığında piyasadaki yüksek değerli gümüş akça çekilip düşük değerli yeni akça kesimine gidildiğini öğreniyoruz. Bu işlemin Fatih Sultan Mehmet döneminde dört kez yapıldığı ve devletin 800.000 altın duka gelir sağladığı tahmin ediliyor (s. 3). Yeni akça kesildiğinde eski akçalar geçersiz ilân edildiğinden halkın bundan kaçabilecek imkânı bulunmamaktadır.

Ciddi bir arşivi olduğunu bildiğimiz Osmanlı'nın gelir ve giderlerinin, gelir kaynakları ile gider kalemlerinin kayıtlarını görebiliyoruz. Sürekli savaşların maliyeyi nasıl etkilediği; malî sıkıntıların devlet işleyişinde askerler ve halk arasında ne tür kargaşalara sebep olduğu günümüze ışık tutacak şekilde anlatılmış. Esasen eserin tüm ciltlerinde yazılanlar bütüncül olarak değerlendirildiğinde günümüzü sosyolojik olarak okumak konusunda rehber olduğunu görebiliriz. Tarih zaten ders alınmadığı için tekerrür etmiyor mu?

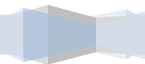
Dönemin en ilgi çekici gider kalemi "Du'âgûyân" denilen ve devlet için dua eden maaşlı duacılara ödenen maaştır. Köprülü Mehmed Paşa, duacıların maaşlarını kestirmiştir (s. 24).

İkinci bölüm Köprülü ailesinden Köprülü Mehmed Paşa dönemi (1656-1661) ile başlıyor. Bu bölümde de son derece ilgi çekici ve ibretlik olayları görüyoruz. Duraklama başlamış olsa da Osmanlı'nın en kuvvetli olduğu dönemlerdir. Venedik denizcileri Ege'de cirit atmakta Çanakkale Boğazı'nın altmış km. açığındaki Bozcaada Venediklilerin elindedir. Koskoca Devlet-i Aliyye'nin adeta Ege'ye açılan boğazını sıkı tutmaktadır. Yıllar süren ve İstanbul'da açılığa dahi sebep olan bu zilletten Köprülü Mehmed Paşa'nın sadareti sırasında, 1657 Ağustos'unda ancak kurtulabiliriz (s. 33). Basit sorunlar, basit gibi görünen sorunlar bugün de yeri geldiğinde devletimizi aciz bırakmıyor mu?

Köprülü Mehmed Paşa, aldığı sıkı tedbirlerle devleti düzene sokmaya çalışmakta iken çıkarları bozulan bir kısım ulema, sipahi vb. boş durmaz. Bunlardan biri, Hüseyin Ağa, "*Yeniçeri ocağına kılıç koyup zâbitler katline başladı, bir gün evvel bunun tedâriki görülmek gerekdir.*" (s. 35) şeklinde düşünceleriyle padişahı etkilemeye çalışır. Hüseyin Ağa'nın sözlerinin 1960 darbesi öncesi "askerler, talebeler öldürülüyor; makinelerle kıyma ediliyor" propagandasına ne kadar benziyor! Dirayetli bir vezir olan Köprülü'nün tüm karşıtlarına karşı akıllı bir siyaset gütmesi ve başarılı olması gönlü Osmanlı'dan yana olan okuyucuyu mutlu ediyor.

Bu dönemde devlete yardım etmek vazifesi olduğu hâlde kazandığı başarıları kendi çıkarları için kullanan ve devlet erkini eline geçirmek isteyen tip'leri de görüyoruz. Abaza Mehmet Paşa bunlardan biridir. Erdel, Eflak, Budin meseleleri ile meşgul olan devlet bir yandan Abaza'nın isyanı ile uğraşmak

¹ Halil İnalçık, Devlet-i Aliyye, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, Cilt I, s. IX.

durumunda kalır (s. 49 vd). Askerlerin hemen her fırsatta isyan etmelerine eserin üç cildinde rastlıyoruz. Bu ciltte de çeşitli konumdaki paşaların, askerlerin hatta ordunun isyanı sıradan bir olay gibidir ve devleti kemirmektedir. Kitabın günümüze rehber olan en önemli yönlerinden biri bu bilgilerdir.

Köprülü Mehmed Paşa'nın 1961'de vefatından sonra oğlu Köprülü Fazıl Ahmed Paşa sadarete getirilir. Babadan oğla yönetim veya makamın geçmesi günümüz siyaset ve devlet anlayışına göre hoş görülüyor. Ancak, o günleri bugün okuyunca dirayetli devlet adamlarının hangi yolla gelmiş olmaları bir önem arz etmiyor... Yeter ki devlete zeval olmaya!

Osmanlı-İngiltere diplomatik ilişkilerinin bu dönemde başladığını öğreniyoruz. (s. 79)

Halil İnalçık'ın belgelere dayalı tarihçilik anlayışının en güzel örneklerinden birini bu ciltte görmek mümkün. Hemen tüm milletler tarihî olayları kendi kitaplarında, kendi bakış açılarıyla sunarlar. İnalçık, Erdel Savaşları ve sonrasında yapılan barışı bize Avusturya kaynaklarından (s. 75 vd.); sonraki sayfalarda ise aynı olayları Osmanlı kaynaklarından aktararak bilgilerin karşılaştırmasını yapmakta ve objektif bir değerlendirme yapılabilmesine imkân sunmaktadır. İnalçık'ı dünya çapında bir bilim adamı yapan özelliklerinden biri de bu olsa gerek.

Bu bölümlerde yazar Safiye Erol'un Ciğerdelen (Kubbealtı Yay.) adlı tarihî romanına hem ad olan hem kaynaklık eden Ciğerdelen Palankası (palanka: küçük kale) ile ilgili bilgilere rastlıyoruz.(s. 99 vd.) Bugün Slovakya'da kalan bu kalecikle ilgili bir harita da kitabın 448-449 sayfalarında yer almaktadır.

Devletin Viyana'ya adım adım yaklaştığı dönemi anlatan bölümler okuyucu için heyecanlı sayfalarla dolu. Peş peşe gelen zaferler, Kanije Kalesi'nin kurtuluşu, Uyvar'ın fethi bir zafernâme tadında okunan bölümler oluyor.

Dinî tartışmalar da kitapta epeyce yer alıyor. İstanbul'da bir semte adını (Vaniköy) veren Vanî Mehmet Efendi ile bilgisinden faydalandığı için Fazıl Ahmed Paşa'nın koruması altında olan Nikousios adlı bir Rum'un müspet ve dinî ilimler konusundaki tartışmaları da bunlardan biri. (s. 109 vd.)

Devlette ve toplumda bozulmanın incelendiği "Tegayyür ve Fesâd" bölümü, günümüzün ekonomik savaşlarına da ışık tutacak nitelikte. (s. 124)

Osmanlı'nın toprağa bağlı asker besleme rejiminin en önemli ayaklarından "Tımar Rejimi"ndeki bozulmalar (s. 129) buna karşılık Kâtip Çelebi'nin ıslahat düsturları Osmanlı'nın derdine çözüm bulabildiği dönemlerin göstergeleridir.

İnalçık'ın okuyucuya sunduğu güzel bilgilerden biri de Osmanlı'nın Adalet Dairesi Kuralı'dır. Buna göre "reâya ve berâya (vergi veren halk ile vergiden muaf olanlar)" Tanrı tarafından sultanların ve beylerin eline emanet bırakılmıştır. Ve "lâ-mâl illâ bi'r-ra'iyye" (raiyyet olmazsa mal ve vergi de olmaz) Adalet Dairesi'nin iki formülüdür. Adalet Dairesi'ne padişahlar ve akıllı vezirler sadık

kalmaya çalışmıştır (s. 140). Vergi salınması ve tahsili meselesi günümüzün de devlet-vatandaş ilişkisinin önemli konularındandır ve kimseyi memnun etmek de mümkün olamamaktadır.

Kitapta yer alan konular arasında Osmanlı-Kırım Hanlığı münasebetleri de geniş yer almaktadır. 17. yy. Osmanlı ordusundaki karmaşalar yüzünden devletin içine düştüğü aciziyetler; devlet bu aciziyet içinde iken Kırım Hanlığı'nın tabi olduğu Osmanlı Devleti'ne destekleri çok mühim yer tutuyor. Rus (Moskof) Hanlığı güçlenmiştir. O güne kadar Kırım Hanlığına bağlı bir prenslik seviyesindedir. Osmanlı padişahının muhatabı değildir. Fakat güçlenen Ruslar, zayıflayan Osmanlılardır. Ruslar, Kırım'a bağlı ikinci sınıf bir devlet olarak muamele görmeyi değil İngiltere, Fransa devletleri seviyesinde diplomatik ilişkiler istemektedir. Osmanlı Devleti çaresiz bu durumu kabul eder. Osmanlı'yı bu yüz yıl boyunca ayakta tutan Kırım Hanlığı bu duruma sitemini şöyle bildirir: "*Cengiz soyundan ve Müslüman olan Kırım hanının cizyegüzârı (Kırım'a cizye vergisi verir durumda olan) Moskof'u üzerimize çıkarmak nâmusu uyar mı?*" (s. 265) Devletler ilişkisinde güç'ün kardeş devletler arasındaki ilişkiyi, ilişki seviyesini değiştirmesi bakımından günümüz için de büyük bir derstir bu durum.

Üçüncü cildin Macar Kaynaklarına Göre Kronolojik Tablo (s.291 vd.) Köprülü Devirleriyle ilgili tarihî kaynaklar; Mühimme Defterleri, Kadı Sicilleri; aralarında meşhur vakanüvislerin eserlerinin de yer aldığı Vekâyinameler bölümleri (s. 325 vd.); Elçi Raporları vb. bölümler de ilgiyle okunmakta ve hatta verilen kaynakları bir an evvel inceleyip araştırma isteği uyandırmaktadır.

Rahat okunması, akıcı olması, objektif olması, kaynaklara dayandırılması ve yapılan yorumların da güven vermesi gibi sebeplerle kitap her seviyeden okuyucu için faydalı ve güzel bir kaynaktır. Hemen tamamının günümüz dünyası için bir ibret, bir ders niteliğinde olması ise ders alabilme kabiliyeti olan herkes için, özellikle her kademedeki yöneticiler ve tüm siyasetçiler için bir siyasetnâme vasfındadır.

